

УДК 349.6

ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ДЛЯ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС

С. В. Грищак, кандидат юридичних наук, декан юридичного факультету Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет»;

М. В. Бабенко, аспірант кафедри цивільного, господарського та екологічного права Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет»

Постановка проблеми. Проблема застосування норм кримінального права для захисту довкілля є досить обговорюваною, проте до теперішнього часу в теорії екологічного права, а також у правозастосовній практиці не сформовано єдиної думки щодо підходу до розуміння питання актуальності застосування кримінальної відповідальності як основних превентивних та каральних заходів щодо охорони довкілля і забезпечення екологічних прав громадян в Україні. Тому актуальність питання щодо подальшого проведення досліджень для з'ясування ступеня ефективності застосування норм кримінального права для захисту довкілля в Україні, країнах Європейського Союзу (далі – ЄС) та пошуку шляхів підвищення ефективності застосування норм кримінального права в екологічній сфері не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми використання механізмів кримінальної відповідальності для захисту навколишнього природного середовища та ефективності застосування норм кримінального права в еколого-правовій науці здійснювались багатьма науковцями та тривають досі. Так, у юридичній літературі різні аспекти екологічної злочинності, удоскона-

лення механізмів боротьби з нею, засобів та заходів її профілактики розглядаються у працях багатьох вітчизняних та закордонних вчених у галузі кримінології, кримінального та екологічного права, криміналістики тощо, зокрема В. І. Андрейцева, О. В. Виноградової, С. Б. Гавриша, А. П. Гетьмана, Т. В. Корнякової, В. В. Костицького, В. К. Матвійчука, А. М. Притули, Б. Г. Розовського, О. В. Скворцової, В. Я. Тація, М. І. Хавронюка, Ю. С. Шемчушенка, А. М. Шульги. Однак ця тема в умовах сьогодення, коли суспільний вектор орієнтований на сталий розвиток, є, як ніколи, актуальною і такою, що потребує подальшого детального дослідження. З огляду на вже існуючий науковий доробок вважаємо за доцільне доповнити його результатами проведеного аналізу ефективності застосування норм кримінального права для захисту довкілля в Україні та країнах ЄС.

Постановка завдання. Ціллю статті є дослідження проблеми ефективності застосування норм кримінального права для захисту довкілля в Україні та країнах ЄС з метою з'ясування ступеня актуальності щодо використання кримінальної відповідальності за порушення норм екологічного законодавства в Україні та визначення шляхів підвищення ефективності застосування норм кримінального права в природоохоронній діяльності й удосконалення механізмів превентивних і каральних заходів щодо охорони довкілля та забезпечення екологічних прав громадян України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна має партнерські стосунки з ЄС у галузі охорони довкілля. Базовим документом двостороннього співробітництва у природоохоронній сфері є Угода «Про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами» від 16 червня 1994 р., метою якої є спільна боротьба учасників угоди з погіршенням стану довкілля [1]. В Україні та країнах ЄС визнаються і законодавчо закріплюються екологічні права людини. Уперше у вітчизняному законодавстві право громадянина на безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище було закріплено в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., який досі є основним законом, що регулює суспільні відносини щодо охорони довкілля і забезпечення екологічних прав громадян України [2]. Але термін «довкіл-

ля» легітимізований у вітчизняному законодавстві лише з ухваленням у 1996 р. Конституції України, якою відповідно до норм ст. 50 були задекларовані основні права громадян України щодо довкілля: «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля... а також право на її поширення...» [3].

Зрозуміло, що покладатись у вирішенні питань охорони довкілля і забезпечення екологічних прав громадян України, сподіваючись тільки на сумлінне виконання всіма членами суспільства вимог щодо дотримання екологічних прав та обов'язків громадян, задекларованих основними нормативно-правовими актами вітчизняного екологічного законодавства, було б необачно. Саме тому ефективність дій еколого-правових норм має бути тісно пов'язана із засобами юридичної відповідальності за порушення вимог екологічного законодавства. В Україні за галузевою ознакою розрізняють такі види юридичної відповідальності: конституційна, кримінальна, адміністративна, цивільна, дисциплінарна та матеріальна [4].

Особливе місце в системі еколого-правової відповідальності посідають екологічні злочини або злочини проти довкілля. Екологічна злочинність являє собою один із найнебезпечніших проявів злочинної поведінки в суспільстві, тяжкі наслідки якої можуть мати непрогнозований та невідновлювальний характер. Розділ VIII Особливої частини Кримінального кодексу України містить 21 статтю, якими встановлюється відповідальність за екологічні злочини [5]. Головною функцією цих статей Кримінального кодексу України є охорона довкілля та забезпечення екологічної безпеки як умов нормального існування та життєдіяльності людини. Указівка в Кримінальному кодексі на те, що кримінальне законодавство має своїм завданням охорону довкілля та запобігання злочинам (ст. 1 Кримінального кодексу України), підкреслює його екологічну спрямованість.

Однак суспільна небезпека екологічних злочинів в Україні є недооціненою. Статистика розкриття злочинів цієї категорії справ свідчить про негативну тенденцію в цій галузі. Так, у 2014 р. в Україні зареєстровано всього 2 624 злочини проти довкілля, з яких не-

розкритими є понад 60%. Рівень розкриття злочинів проти довкілля в 2015 р. взагалі склав лише 25% від зареєстрованих 3 181 злочину. У 2016 р. ситуація у боротьбі з екологічною злочинністю не зазнала змін на краще: було зареєстровано 3 905 злочинів проти довкілля, з яких розкрито тільки 671. Станом на квітень 2017 р. зберігається негативна тенденція збільшення злочинів проти довкілля та зменшення питомої ваги їх розкриття. Зараз статистика є такою: з початку року вже зареєстровано 1 805 злочинів проти довкілля; з них розкрито тільки 265 [6]. Це свідчить про низьку якість розслідування досліджуваної категорії справ, що пов'язано з відсутністю ефективних диференційованих методик розслідування злочинів проти довкілля. Значну частку злочинів проти довкілля в Україні складають екологічні правопорушення, які відбуваються у сфері лісокористування, захисту рослин і тваринного світу, а також екологічні правопорушення у сфері землекористування, охорони надр та атмосферного повітря. Зокрема, із загальної кількості зафіксованих в Україні злочинів проти довкілля значну частину складають злочини, пов'язані з порушеннями охорони або використання надр. Проте абсолютними переможцями за кількістю врахованих злочинів і сумою завданих збитків були і лишаються злочини, пов'язані з незаконною порубкою лісу. Тільки за період 9 місяців 2016 р. статистика свідчить про таке: всього зареєстровано злочинів проти довкілля 3 357, з яких за ст. 246 Кримінального кодексу України «Незаконна порубка лісу» – 1 828 (з них розкрито 142 злочини), за ст. 240 Кримінального кодексу України «Порушення правил охорони або використання надр» – 579 (розкрито – 126) [6].

Причин для такого стану речей є декілька. Передусім це певна байдужість до екологічної проблематики значної частини нашого суспільства, обумовлена відсутністю екологічного виховання та елементарних азів екологічної грамотності населення. Крім того, значного негативного впливу на ситуацію завдає виробнича політика підприємств, які скорочують витрати на охорону навколишнього середовища або нехтують вимогами природоохоронного законодавства. На незадовільний стан у сфері охорони довкілля також впливає низький рівень екологічного контролю та відсутність сучасних методик оцінки шкоди, завданої довкіллю.

Тобто пріоритетними є завдання вдосконалення вітчизняного екологічного законодавства, яке потребує змін у сфері державного екологічного контролю та подальшої розробки і конкретизації механізмів державного правового регулювання як превентивного, так і карального характеру. Першочерговим у цьому процесі повинно бути посилення впливу кримінальної відповідальності за скоєння екологічних правопорушень, збалансування і приведення до симетричності мір покарання за вчинення екологічних правопорушень, підвищення штрафних санкцій і врахування всіх можливих аспектів під час встановлення завданих збитків та пріоритетність їх повного відшкодування. Лише виконання цих першочергових завдань сприятиме зменшенню кількості злочинів проти довкілля та допоможе спрямувати кошти на подолання їхніх наслідків і змістити основний акцент у сфері екологічного захисту з каральних мір на превентивні, як це практикується в країнах ЄС.

Щодо політики самого ЄС у галузі навколишнього середовища, то вона є спрямованою на досягнення високого рівня захисту та базується на принципах превентивних дій і компенсації шкоди, завданої довкіллю, переважно шляхом усунення джерел шкоди й оплати збитків за рахунок осіб, якими вона була заподіяна [7].

Проте, розглядаючи відповідальність за порушення екологічного законодавства у країнах ЄС, слід зауважити, що в умовах сьогодення жодна з держав – членів ЄС не нехтує застосуванням мір кримінального покарання щодо порушників екологічного законодавства, але у рамках спільної екологічної програми питання кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища в кожній окремій європейській державі вирішуються досить різноманітно.

Наприклад, у Бельгії істотну роль у вирішенні проблем охорони навколишнього середовища і забезпечення екологічної безпеки відіграє жандармерія. Завдяки доступу до інформаційних баз інших урядових відомств і використання вимірювальних приладів жандармерія виявляє велику кількість екологічних правопорушень.

У Нідерландах одночасно з Кримінальним кодексом діє значна кількість спеціальних кримінальних законів, які регулюють питання охорони навколишнього середовища. Першим актом законодавства про охорону навколишнього природного середовища Нідер-

ландів став закон про шкідливість (Nuisance Act) 1875 р., який і зараз є основою природоохоронної політики регіональної влади. Також у Нідерландах значний вплив у справі охорони довкілля мають громадські природоохоронні та екологічні організації, які знаходять підтримку серед населення. Ці організації беруть участь у найважливішому дорадчому органі уряду – SER (суспільно-економічна рада).

У галузі охорони навколишнього природного середовища Литви діють чотири основних принципи: «той, хто забруднює, платить»; «принцип сталого розвитку», який декларує, що економічна діяльність повинна враховувати природоохоронні вимоги; «принцип джерела» – встановлює, що будь-яка форма забруднення навколишнього середовища повинна усуватися в межах його джерела та все, що може бути перероблене, має бути використано; «принцип нульової толерантності», що затверджує неможливість прояву поблажливості до забруднення навколишнього середовища [8].

У Кримінальному кодексі Данії містяться лише кілька норм про екологічні злочини, передбачені у гл. 20 «Злочини, що викликають небезпеку для суспільства» і в гл. 21 «Різні діяння, які заподіюють суспільну шкоду» [9].

Кримінальний кодекс Польщі розглядає екологічні злочини у самостійній гл. XXII «Злочини проти довкілля». Особливу увагу приділено злочинним порушенням правил поведінки з небезпечними відходами та речовинами, радіоактивними матеріалами та іншими джерелами іонізуючого випромінювання (статті 183, 184) [10].

Розмірковуючи щодо доцільності застосування саме норм кримінального права для підвищення ефективності заходів з охорони довкілля і забезпечення екологічних прав громадян, на наш погляд, слід звернути увагу на такі об'єктивні аспекти: «економічний аспект», який полягає в тому, що компенсація шкоди, наприклад через цивільне право, не є повною. Тому що повна компенсація означала б повне відновлення стану, що передувало завданню шкоди. Проте це було б можливим, тільки якщо компенсація шкоди здійснювалася би повною мірою. Однак грошове відшкодування шкоди, відповідно до цивільного права України, заздалегідь занадто низьке для того,

щоб гарантувати ефективне стримування від злочинних посягань з економічної точки зору. Тому мета кримінального права полягає не в компенсації, а перш за все в утриманні осіб від скоєння злочинів. Наступний «юридичний аспект» полягає в цілком імовірній ситуації, яка б об'єднувала одночасно обидва існуючих негативних сценарії її розвитку, такі як високий рівень пошкодження стану довкілля та низькі шанси затримання злочинців. Тому, погрожуючи потенційному злочинцю суворим покаранням, можна утримати його від реалізації планів протиправних дій. Ще один «соціальний аспект» полягає у використанні, відповідно до норм кримінального права, максимально суворих санкцій для захисту загально визнаних людських цінностей. Тобто життя та здоров'я людей або їхня власність не можуть знаходитись у безпеці, якщо в суспільстві не дотримуються основні вимоги до охорони довкілля.

Слід зазначити, що зараз кримінальне право у справі охорони довкілля і забезпечення екологічних прав громадян в Україні не відіграє своєї ролі. Ефективність застосування кримінального права в природоохоронній діяльності, у порівнянні з іншими видами юридичної відповідальності, майже не викликає сумнівів, однак, незважаючи на це, багато європейських країн найчастіше застосовують саме інші види відповідальності у сфері охорони довкілля. Зокрема, частіше використовують адміністративні заходи впливу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Використання позитивного європейського досвіду, без сумніву, має позначитися на рівні правового регулювання відповідальності за скоєння екологічних правопорушень в Україні. Але слід зазначити, що на відміну від законодавства ЄС, яке не надає пріоритету використанню кримінального права для захисту довкілля, законодавча система нашої країни для виходу з нагальної екологічної кризи та забезпечення наближення до європейських екологічних стандартів у майбутньому потребує якісного вдосконалення, у тому числі за допомогою таких заходів:

- значне посилення ролі саме кримінальної відповідальності за порушення екологічного законодавства;
- кількісне та якісне збільшення санкцій, котрі застосовуються як превентивні та каральні міри до порушників екологічного зако-

нодавства. Упровадження принципу їх диференційованості, тобто приведення міри покарання до симетричності завданям збиткам у кожному конкретному випадку.

Перелік літератури

1. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/998_012 (дата звернення: 05.03.2017).
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України. *Відом. Верхов. Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 05.03.2017).
3. Конституція України. *Відом. Верхов. Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.03.2017).
4. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zauchuk_tdp/part3/2404.htm (дата звернення: 05.03.2017).
5. Кримінальний кодекс України. *Відом. Верхов. Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page7> (дата звернення: 05.03.2017).
6. Оновлений портал Генеральної прокуратури України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення: 05.03.2017).
7. Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_965 (дата звернення: 05.03.2017).
8. Конституція Республіки Литва. URL: www.legislationline.org (дата звернення: 05.03.2017).
9. Кримінальний кодекс Данії. URL: www.legislationline.org (дата звернення: 05.03.2017).
10. Кримінальний кодекс Республіки Польща. URL: www.legislationline.org (дата звернення: 05.03.2017).

Транслітерація переліку літератури

1. Agreement on Partnership and Cooperation between Ukraine and the European Communities and their Member States [electronic resource]. – Daily Access: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/998_012. – Heading from the screen.

2. Law of Ukraine «On Environmental Protection» (Supreme Council of Ukraine (VVR), 1991, number 41, st.546) [electronic resource]. – Access: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>. – Heading from the screen.
3. The Constitution of Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 1996, №30, p. 141)) [electronic resource]. – Access: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Heading from the screen.
4. O. V. Zaychuk, N. M. Onischenko «theory of law» Kyiv Academic Course Textbook Inter Yurinkom 2006 [electronic resource]. – Access: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/2404.htm. – Heading from the screen.
5. The Criminal Code of Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2001, number 25–26, Article 131) [electronic resource]. – Access: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page7>. – Heading from the screen.
6. The updated portal Prosecutor General of Ukraine [electronic resource]. – Access: <http://www.pg.gov.ua/ua/stat.html>. – Heading from the screen.
7. Directive 2004/35 / EC of the European Parliament and the Council «On environmental responsibility for Disasters and caused environmental damage» from April 21, 2004. [Electronic resource]. – Access: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_965. – Heading from the screen.
8. The Constitution of the Republic of Lithuania [electronic resource]. – Access: www.legislationline.org. – Heading from the screen.
9. The Criminal Code of Denmark [electronic resource]. – Access: www.legislationline.org. – Heading from the screen.
10. The Criminal Code of the Republic of Poland [electronic resource]. – Access: www.legislationline.org. – Heading from the screen.

Грищак С. В., Бабенко М. В. Проблеми ефективності застосування норм кримінального права для захисту довкілля в Україні та країнах ЄС

Статтю присвячено теоретичному дослідженню проблеми застосування норм кримінального права для захисту довкілля в Україні та країнах ЄС. Розглянуто питання актуальності застосування кримінальної відповідальності як превентивних та каральних мір щодо охорони довкілля і забезпечення екологічних прав громадян в Україні та європейських країнах. Приділено увагу питанню ефективності застосування норм кримінального права для захисту довкілля і забезпечення екологічних прав громадян України.

Ключові слова: екологічне правопорушення, довкілля, навколишнє природне середовище, кримінальне право, юридична відповідальність.

Грицак С. В., Бабенко Н. В. Проблемы эффективности применения норм уголовного права для защиты окружающей среды в Украине и странах ЕС

Статья посвящена теоретическому исследованию проблемы применения норм уголовного права для защиты окружающей среды в Украине и странах ЕС. Рассмотрен вопрос актуальности применения уголовной ответственности в качестве превентивных и карательных мер по охране окружающей среды и обеспечения экологических прав граждан в Украине и европейских странах. Уделено внимание вопросу эффективности применения норм уголовного права для защиты окружающей среды и обеспечения экологических прав граждан Украины.

Ключевые слова: экологическое правонарушение, окружающая среда, уголовное право, юридическая ответственность.

Grishak S. V., Babenko M. V. The problems of the effectiveness of criminal law to protect the environment in Ukraine and the European Community

The article is a theoretical study of the problem of application of criminal law to protect the environment in Ukraine and the EU. The question of the relevance of the use of criminal responsibility as preventive and punitive measures for environmental protection and environmental rights in Ukraine and European countries. Attention is paid to the question of the effectiveness of criminal law is to protect the environment and environmental rights of citizens of Ukraine.

Key words: environmental violations, the environment, the environment, criminal law, legal responsibility.

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри цивільного, господарського та екологічного права Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет», м. Дніпро (протокол №9 від 14.04.2017 р.).